

Kön, sexualitet och socialt arbete – återblick på ingången till ett forskningsfält

SVEN-AXEL MÅNSSON

Inledning

Året var 1975, jag var doktorand i sociologi i Lund. Med dagens måttstock borde jag ha varit klar med min examen eftersom jag antogs redan 1970. Men detta var långt före införandet av doktorandtjänster och fyraårsregeln. Livet som doktorand var för mig, precis som för så många andra vid den tiden, en slags livsstil med oklar färdriktning. Försörjningsfrågan var hela tiden akut och situationen kan kanske bäst beskrivas som en slumpvandring mellan mer eller mindre tillfälliga projektpåhugg. Jag forskade bl.a. om barns uppväxtvillkor i miljonprogramområden (det s.k. Rosengårdsprojektet) på uppdrag av Statens Lekmiljöråd (!) och under några år i början av 1970-talet arbetade jag på uppdrag av Socialdepartementet med utvärderingar av olika försöksverksamheter inom barna- och

ungdomsvården (det s.k. Skåneprojektet), i båda fallen under vetenskaplig ledning av min tolerante och själfulle mentor Harald Swedner (sedermera landets förste professor i socialt arbete).

För det mesta var jag både nyfiken och intresserad av de projekt jag höll på med, respekterade avtalade tider och slarvade inte med inlämningar, men jag var aldrig särskilt djupt engagerad. Och kopplingen till ett eventuellt avhandlingsämne var svag och otydlig. En del valhända försök gjordes med en forskningsplan om förhållandet mellan social och fysisk miljö i moderna bostadsområden. Men den mest konkreta planen handlade om att när som helst ta körkort för tung lastbil och skaffa ett "riktigt" jobb. I det läget dök frågan om ett kommunalt utredningsuppdrag upp, ett uppdrag som skilde sig klart från de tidigare.

En rad myndigheter i Malmö – socialförvaltningen, polisen, åklagaryndigheten, lokala skattemyndigheten och länsstyrelsen – hade beslutat att låta utreda verksam-

---

Sven-Axel Månsson, professor i socialt arbete, Malmö högskola.

heten vid vissa restauranger och klubbar i staden. Bakom låg oron över tilltagande problem med illegalt spel, svartsprit, narkotikalangning, koppleri, häleri och annan brottslighet. Två större hotell- och restaurangföretag hade gått i konkurs under året och i båda fallen tycktes "svindlande" affärer ligga bakom rörelsernas ekonomiska bankrutt. Mot denna bakgrund ansåg myndigheterna att det var angeläget att få ett grepp om restaurangers, barers och klubbars betydelse och funktion i brottsligheten. Men man ville också ha till stånd en bredare principiell diskussion om stäl- lenas sociala betydelse samt hur denna påverkades av brottsligheten. Jag och kollegan Stig Larsson fick erbjudande om att utföra utredningsuppdraget. Under knappt åtta månader bedrev vi fältarbete i de olika krog- och barmiljöerna, läste polisutredningar, besökte rättegångar och intervjuade krogägare, gäster och andra personer som kunde ha något att berätta. Hösten 1976 publicerade vi rapportboken *Svarta Affärer – Utredning om vissa klubbars och näringsställens sociala betydelse och struktur*.

Den skulle komma att ändra det mesta för oss båda. Den akademiska slump- och ökenvandringen tog slut och ett nytt forskningsfält avtecknade sig. Mitt uppdrag i arbetet med boken var att skriva delen om sexklubbarna och prostitutionen. Idag, drygt 30 år senare, så är det fortfarande någonstans i de trakterna jag rör mig, ämnesmässigt, även om fältet har vidgats. Utvecklingslinjerna är förstas inte alldeles klara, inte ens för mig själv. Men jag har i alla fall valt att kalla forskningsfältet för kön, sexualitet och socialt arbete. Då, i

början, var vi ganska få på fältet, idag är vi många. I Malmö, vid Institutionen för socialt arbete, leder jag sedan 2003 ett forskningsprogram med samma namn, i vilket mer än tio seniora forskare och lika många doktorander är aktiva. En liknande forskargrupp finns vid Institutionen för socialt arbete i Göteborg; det var där som det hela tog ordentlig fart i mitten av 1990-talet några år efter att jag hade tillträtt professuren i socialt arbete efter Harald Swedner. Därtill finns det förstas många andra, också vid andra lärosäten i landet, som idag forskar om kön och sexualitet.

Det är en intressant utveckling på flera sätt. Också inom socionomutbildningen idag ges frågor om kön och sexualitet utrymme. Men så har det förstas inte alltid varit. Under årens lopp har jag mött många – inte bara socialarbetare utan också lärare, sjuksköterskor, läkare och annan vårdpersonal - som framhållit att de inte fick någonting med sig från utbildningen som var användbart i mötet med klienters och patienters frågor, erfarenheter och problem kring sexuella handlingsmönster, relationer och hälsa. På många håll gäller detta än idag; i många utbildningar inom det människobehandlade området är frågorna inte alls närvarande. Samtidigt kan vi se en del tendenser till förändring, inte minst därför att studenterna själva kräver det. Och som ett bland många möjliga svar på studenters och yrkesverksammas krav erbjuder vi i Malmö sedan 2007 en masterutbildning i sexologi, tillsvidare den enda i Skandinavien, som är en påbyggnad för personer med examen från utbildningar inom det människobehandlande området. – Men tillbaka till början.

Vändpunkter

I min forskning har begrepp som karriär, vändpunkt och uppbrott intagit en central plats, vilket grundar sig i en tidig fascination för interaktionismens tankemodeller. Längst bak i kedjan finns minnet av den första läsningen av Goffmans *Asylums* i mitten av 1960-talet. Jag var student på ett amerikanskt college och läste bl.a. en kurs i Abnormal Psychology (sic!). Vi gjorde studiebesök på mentalsjukhus i trakten, där vi förevisades patienter i olika tillstånd av förvriden förtvivlan och apati. De rasande ansågs förmodligen inte lämpliga att visa upp. Goffmans bok fanns med på litteraturlistan som bredvidläsning; en anomali i sammanhanget men en ögonöppnare. Den ena bilden som framträder i boken är hur den intagne formas och så småningom identifieras med det som trycks på henne utifrån. Den andra är hur hon vrider, vänder och skruvar sig i institutionens grepp för att tillskansa sig en marginal av frihet. Det obändiga trotset, alltså, det som för evigt är förknippat med Jack Nicholsons rollfigur i filmatiseringen av Ken Kesey's roman *One Flew Over the Cuckoo's Nest* (1962).

Långt ifrån alltid kan man urskilja en tydlig vändpunkt, ibland är den mer som en serie av händelser. I Ulla-Carin Hedins och min bok om kvinnor som lämnat prostitutionen, skriver vi många år senare (1998) om hur uppbrottet antingen gestaltar sig som en tydligt identifierbar, ofta dramatisk händelse eller som ett gradvis och ibland smygande förlopp. Läsningen av Goffman var förvisso en betydelsefull ögonöppnare i mitt fall. Men i backspegeln är det alldeles uppenbart att *Svarta Affärer* blev en tydlig

vändpunkt, kanske just i den betydelse som Norman Denzin så insiktsfullt formulerar det i *Interpretative Interactionism* (1991), där han skriver om epifanin, den plötsliga uppenbarelsen, det kritiska ögonblicket som markerar övergången från ett stadium till ett annat i livsprocessen. "Those interactional moments that leave marks on people's lives [...] have the potential for creating transformational experiences for the person. They are 'epiphanies'. In them, personal character is manifested and made apparent" (Denzin 1991, s. 15). Nåja, detta visste jag förstås inte då, när vi stod i begrepp att ta itu med arbetet med *Svarta Affärer*. Det är en tolkning i efterhand, men jag tror den stämmer och det är också den som har gjort valet självklart för denna återblick.

Vad var det då för ett fält vi trädde in på i mitten av 1970-talet? Det är alldeles uppenbart att det tidsmässiga och idé-historiska sammanhanget, samhälls- och debattklimatet, inom vilket vi närmade oss uppdraget hade stor betydelse. Hur formulerades frågorna, av vem och varför? Vidare, vad var det som gjorde intryck på oss, satte spår och formade tänkandet? Vad var det vi såg och vad föll i skugga för att senare komma fram i ljuset, ofta med hjälp av andras frågor och kritiska blick. Att det finns vita fläckar på kunskapskartan är en sanning med modifikation. Någon annan tycks nästan alltid ha varit där förut, ställt frågor, sparkat i jorden, grävt fram.

Arbetet med *Svarta Affärer* var förstås bara en början. Själva kallade vi den en pilotstudie. Dessutom var det ju endast förhållandena i Malmö vi undersökte. Och det är självklart att vårt perspektiv på det

vi såg och våra tolkningar och slutsatser var färgade av en viss tidsanda som satte sina spår i både forskning och politik. Och i denna tidsanda korsades utvecklingslinjer från olika områden och historiska epoker. Låt mig börja med synen på sexualitet.

Denna hade förändrats successivt under perioden från förra sekelskiftet och framåt under 1900-talet. Förändringen innebar främst att en restriktiv viktoriensk sexualsyn gradvis hade gett vika för en mer öppen inställning i sexuella frågor. Kategoriska regler av typen "så eller så gör man inte" hade börjat tyna bort och ersatts av en friare individuell bedömning, där tonvikten alltmer kommit att ligga på den enskildes ansvar. Detta innebar också att toleransen mot s.k. avvikande sexuellt beteende ökade gradvis. Starkt bidragande till denna utveckling var den moderna sexualvetenskapens genombrott under 50- och 60-talen. Jag har i andra sammanhang skrivit om Alfred C. Kinseys betydelse för detta genombrott, också i Sverige (Månsson 2012). I hans efterföljd kom sedan Masters och Johnson, vars tolkningsmodell för de olika faserna i det sexuella förloppet och gensvaret fick stort genomslag och medverkade till framväxten av en modern syn på sex som något naturligt och positivt, viktig för hälsan och det allmänna välbefinnandet (se mer om detta i Björklund, kommande).

Samtidigt var det fortfarande i hög grad en fråga om mäns sexualitet, vägen till ett erkännande av kvinnans rätt till sin egen sexualitet var fortfarande lång. I mitten av 1970-talet rasade en våldtäktsdebatt i kölvattnet på offentliggörandet av förslagen från en statlig utredning, den s.k. Sexualbrottsutredningen, *Sexuella över-*

grepp: förslag till ny lydelse av brottsbalkens bestämmelser om sedlighetsbrott (SOU 1976:9). Helt i linje med tidens sexualliberala idéströmningar ville utredningen med sina förslag "avdramatisera" samhällets syn på sexualitet genom att sänka straffen för våldtäkt, avkriminalisera koppleriet och legalisera incest mellan vuxna. Utredningsförslaget väckte en storm av kritik och en växande kvinnorörelse slöt sig samman för att motarbeta det man uppfattade vara en jämställdhetspolitisk återvändsgränd. Journalisten och författaren Maria-Pia Boëthius, en av de mer framträdande kritikerna mot utredningen, hävdade att kvinnan konsekvent framställs som den som i slutändan själv är ansvarig för de övergrepp som begås mot henne (*Skylla sig själv. En bok om våldtäkt*, 1976). Utredningen kom att bli ett starkt mobiliseringsargument för den växande kvinnorörelsens protester mot fortsatt manlig dominans över vardagsliv, arbete och sexualitet.

Det var mitt i denna debatt som jag förberedde mig för att skriva min del av *Svarta Affärer*, som alltså främst skulle handla om prostitution och sexklubbar. Debatten om Sexualbrottsutredningen påverkade mig starkt; jag började förstå att det kommunala utredningsuppdraget vi arbetade med berörde frågor som hade betydelse långt bortom företeelser som olovlig spritutskänkning, illegalt spel, oredovisade ekonomiska transaktioner, häleri, narkotikalangning och annat skumrask i Malmös krogvärld. Jag fördjupade mig i resonemangen bakom Sexualbrottsutredningens förslag, framför allt den delen som gällde koppleriet, inte minst därför att frågan var sammanvävd med den köns- och sexualpo-

litiska samhällsdebatt som pågick i utredningens kölvatten

Det historiska sammanhanget

Jag gick till historiskt material för att studera hur synen på prostitution och koppleri hade sett ut tidigare och hur den hade förändrats. Här kunde olika utvecklingslinjer skönjas: En var perioden från mitten av 1800-talet fram till en bit in på 1900-talet med statlig tvångsreglering, inspektion och besiktning av "lösa och liderliga kvinnor" genom det s.k. reglementeringssystemet, som hade sin upprinnelse i oron för spridningen av veneriska sjukdomar. Systemet avskaffades genom riksdagsbeslut år 1918; beslutet föregicks av en intensiv debatt. Argumenten mot systemet var både könspolitiska, moraliska och medicinska. Det var kvinnorna inte männen som utpekades som farliga smittbärare; männen berördes överhuvudtaget inte av tvångsregleringen. Vidare ansåg kritikerna att systemet gav legitimitet åt prostitution som en nödvändig samhällsrelig institution. Till yttermera visso ingav reglementeringen en falsk säkerhet, menade man; systemet var långt ifrån vattentätt som skydd mot den veneriska smittan (Borg et al. 1981). Läsningen av de historiska texterna i ljuset av en samtida pågående debatt var högtintressant därför att den visade att de principiella argumenten för eller emot prostitution som framfördes i allt väsentligt var desamma, då som nu.

De historiska studierna visade också att efter reglementeringens avskaffande fick prostitutionsfrågan en annan plats

i offentligheten. Fortsättningsvis kom den att behandlas som en särskild aspekt av lösdriveriproblemet och inordnades därmed tydligt i en mer övergripande fattigdomsdiskurs. Lösdriveriet kom att bli en utredningsföljetong under första halvan av seklet; åtta statliga utredningar granskade och utredde lösdriverilagstiftningen under perioden 1920- till 1960-talet. När det gäller prostitutionen var skillnaden mellan utredningsförslagen liten; den handlade framför allt om huruvida prostituerade kvinnor *de facto* skulle räknas som lösdriverare eller inte.

Lösdriverilagen ersattes så småningom med lagen om samhällsfarlig asocialitet (år 1964); en lag som kom att tillämpas i mycket liten omfattning tills den avskaffades helt i och med att den nya socialtjänstlagen infördes år 1982. Men så länge den existerade fanns möjligheter till tvångsinsgripande mot prostituerade (intagning på arbetsanstalt synonymt med kvinnofängelse med kvarhållande i upp till två år).

Kritiken mot behandlingen av kvinnorna i prostitutionen som lösdriverare hade funnits länge, inte minst när det gällde tvånget. Under åren före lagens upphörande hade man från myndighetshåll försökt mildra kritiken genom att göra polisen mer kvalificerad att "hjälpa kvinnorna tillrätta". Denna s.k. socialpolis fick genomgå särskild utbildning för ändamålet.

En av de starkaste kritikerna mot den repressiva behandlingen av kvinnorna i prostitutionen var Gunnar Inghe, professor i socialmedicin (landets förste). I en expertbilaga till 1948 års lösdriveriutredning, som byggde på undersökningar av kvinnor som dömts till tvångsarbete enligt lösdriver-

varlagen, konstaterade han att de omfattande sociala och psykiska problem som dessa kvinnor uppvisade inte kunde avhjälpas med tvångsmässig anstaltsbehandling, snarare tvärtom (Inghe 1949). Många av kvinnorna hade tidigare haft förvärvsarbete men sedan "fallit ner" i fattigdom och alkoholmissbruk. En av de undersökningar som Inghe bygger sin framställning på hade utförts redan i slutet av 1930-talet av Gustav Jonsson, sedermera Skå-Gustav (*Soutenören som psykologisk och social typ* 1938); en undersökning som med dagens ögon ger spännande och detaljrika inblickar i de kulturella koder som styr umgänget mellan hallickar och prostituerade i dåtidens Stockholm.

Detta sätt att se på prostitution, som ett problem intimt sammanlänkat med fattigdom och ett liv på samhällets skuggsida präglad av utsatthet, psykisk problematik och missbruk, genomsyrar debatten under tiden från reglementeringens avskaffande och fram till slutet av 1960-talet. I en av det decenniets mest uppmärksammade och tongivande socialpolitiska skrifter beskrivs prostitutionen som en del av den "ofärdiga" svenska välfärden. Jag avser förstås makarna Gunnar och Maj-Britt Inghes bok med samma namn (*Den ofärdiga välfärden* 1967)¹. I denna riktas strålkastarljuset mot bristerna i välfärden, dvs. mot det "märkliga förhållandet att det alljämt finns betydande grupper 'utstötta' i välfärdslandet Sverige" (ur baksidestexten). I boken talas om "restfattigdom". Uttrycket säger förstås

en hel del om det bakomliggande perspektivet, nämligen att de stora fattigdomsfrågorna var på väg att lösas genom den moderna välfärdstatens försorg; kvarstår en rest som också den kan försvinna genom adekvat välfärdspolitisk kraftsamling.

Författarna framhåller att vid denna tidpunkt – slutet av 1960-talet – så är de prostituerade levandeförhållanden i Sverige inte närmare kända. I stort sett utgör de "en vit fläck på välfärdssamhällets annars tämligen detaljerade karta" (ibid. s. 207). Det man vet härrör i allt väsentligt från författarnas (och Skå-Gustavs) egna studier från 1930- och 1940-talet, i vilka man konstaterar att "många är psykiskt avvikande, debila och neurotiska, en del svårt alkoholiserade [...] trötta, slöa och orkeslösa av ständigt nattsudd" (ibid. s. 207). Också problemen förknippade med den homosexuella prostitutionen berörs i förbigående.

I en slutdiskussion om vad man kan göra för att avhjälpa problemet pendlar författarna mellan resignation, "det finns inte mycket att göra, prostitutionen har funnits i alla tider", och försiktig optimism. Bland annat hänvisar man till vissa framgångar med att eliminera prostitutionen i det samtida Sovjetunionen och Kina med sina "omfattande sanerings- och rehabiliteringsprogram". Resultatet, menar man, har blivit att prostitutionen minskat starkt eller helt försvunnit i dessa länder. Så här kan det låta: "Vid ett besök i Shanghai för ett par år sedan framkom att man följt ungefär samma modell som i Sovjetunionen. Trots den utomordentligt omfattande prostitutionen i denna väldiga hamnstad före revolutionen ansåg man att prostitutionen nu hade försvunnit helt. De prostituerade

¹ Boken utkom i en andra upplaga år 1970. Det är denna som använts här.

hade omhändertagits, hjälpts till rätta, infogats i samhället, övervakades noggrant av 'allmänheten' och uppförde sig nu 'socialt'." Och vidare: "Även om prostitutionen är svår att utrota helt, visar dessa försök att mycket kan göras för att hålla den på en låg nivå och för att hjälpa de prostituerade. De metoder som kommit till användning i Sovjetunionen och Kina kan visserligen inte utan vidare överföras till dagens svenska samhälle. Vi har inte heller samma sexualpuritanska inställning. Men inte ska det väl vara omöjligt att hjälpa socialt handikappade bara för att vi lever i en demokrati och inte vill använda tvångsmedel?" (ibid. s. 212-13).

Det är för mig okänt om dessa tankar och frågor väckte några speciella reaktioner i den samtida debatten. Med dagens ögon är det ju intressant att erfarenheter från icke-demokratiska samhällen, trots reservationer, kunde föras fram som i viss utsträckning eftersträvansvärda exempel. Med all sannolikhet var det den politiska tidsandan i slutet av 1960-talet som gjorde det möjligt att formulera sig på detta sätt. Samtidigt kan vi se dessa tankar som uttryck för en historisk kontinuitet när det gäller synen på regleringen av prostitutionen i Sverige. Det är den säljande parten, dvs. framför allt kvinnan, som står i fokus för uppmärksamheten; köparen lyser med sin frånvaro när det gäller diskussionen om olika insatser. Som sagt, det är för mig okänt om makarna Inghes tankar just i denna fråga ledde till någon debatt. Överhuvudtaget rådde vid slutet av 60-talet tystnad i prostitutionsfrågan, den var inte alls något hett ämne i samhällsdebatten. – Detta skulle emellertid komma att ändras radikalt bara några år senare.

Kommersialiseringen av sexualiteten – en ny diskurs om prostitution tar form

År 1971 legaliserades pornografin i Sverige (som det andra landet i västvärlden, först var Danmark 1967). Därmed skulle man – lite förenklat – kunna säga att den restriktiva sexualsynens sista bastion hade fallit. I praktiken innebar förändringen att det allmänna förbudet mot framställning och spridning av pornografiskt material i ord och bild utmönstrades. Det som bara något tiotal år tidigare hade bedömts som sedlighetssårande ansågs som fullt acceptabelt. Från och med nu, betonade lagstiftarna, så bör det vara varje enskild individs ensak att bedöma vilka framställningar på sexuallivets område som han eller hon vill ta del av.

Intressant nog hade lagändringen inte något egentligt stöd hos majoriteten av svenska folket. En befolkningsbaserad studie som genomfördes några år före ändringen visade att de flesta svenskar var tveksamma eller direkt negativa till ett allmänt accepterande av pornografin (se mer om detta i Månsson 1998). Lagstiftarna gick alltså före folkopinionen i denna fråga.

I början av 1970-talet kom så på bred front öppet kritiska reaktioner mot utvecklingen av "den sexuella frigörelsen". Och den minsta gemensamma nämnaren i en framväxande kritisk diskurs handlade om den ökande *kommersialiseringen* av sexualiteten. Kritiken kom framför allt från vänster. I och med porrens frisläppande hade dörrarna öppnats på vid gavel för frigjordhetens exploatörer och profitörer, menade man. Att tjäna pengar på sex ansågs helt enkelt inte förenligt med idén om män-

niskans sexuella frigörelse. Istället för att helt bryta mot den kvardröjande restriktiva sexualsynen med sina historiska rötter i en puritansk sexualordning, så innebar den framväxande kommersiella sexualiteten, menade man, bara en fortsättning på ofriheten. Det var egentligen endast på ytan som dessa synsätt kunde betraktas som motsatta varandra. På ett djupare plan uttryckte båda synsätten sexualfientlighet. Medan puritanismen hade gjort sig känd i historien för att använda mer eller mindre repressiva medel för att undertrycka, så förflockade och utnyttjade kommersialismen, inte sällan i upplysthetens och toleransens namn.

Starkt färgade av den sortens vänsterkritik tog vi oss an analysen av prostitution och sexklubbar i *Svarta Affärer* 1976. I debatten fanns förvisso också kritik från högerkonservativt håll mot samma utveckling. Här betraktades porren som en direkt reklam för en normlös och dålig sexualmoral med inslag av homosexualitet, gruppsex och annan lössläppthet. Också på traditionellt kristet håll orsakade den växande kommersialiseringen bekymmer, men här handlade rädslan främst om att porren skulle locka och förleda till sex utanför det heterosexuella äktenskapet (se mer om pornografimotståndets retorik vid denna tid hos Arnberg 2010, s. 292-295).

En diskurs om kommersiell sexualitet hade alltså redan börjat ta form när vi kom in i bilden. I samband därmed hade talet om prostitution som uttryck för "restfattigdom" hamnat i skymundan. Nya röster började göra sig hörda i debatten. En av de tongivande var journalisten Tore Winqvist, vars bok om sexklubbar och poseringsateljéer som förtäckta bordeller väckte upp-

märksamhet i början av 1970-talet (Winqvist 1972). Hans grävande visade att de stora dagstidningarna profiterade på verksamheten genom sina prostitutionsannonser. Winqvist avgick så småningom från sin tjänst som huvudredaktör för Göteborgs-Tidningen sedan han förgäves sökt få de berörda tidningarna att avstå från denna typ av annonsering. I boken menar han att grunden till prostitution är sociala missförhållanden och borde angripas "genom vårdinsatser, omskolning, kontantbidrag i de fall vederbörande har svårt att försörja sig, etc." (ibid. s. 39).

Kontinuitet och förändring

Utan större överdrift kan man säga att *Svarta Affärer* slog ner som en bomb. En stor fråga gällde prostitutionens ökade omfattning. Våra beräkningar byggde främst på polisiära spaningsdata, vars värde förstas var begränsat eftersom utfallet främst speglade polisens närvaro i miljön vid olika tidpunkter. Denna varierade i de flesta polisdistrikt, men just i Malmö hade en specialgrupp riktad mot svartsprit, illegalt spel och prostitution på stadens sexklubbar varit i aktiv verksamhet länge. Och av det material vi hade hämtat in, inte minst från den gruppens arbete, gick det inte att ta miste på att prostitutionens omfattning var betydande och hade ökat. I början och mitten av 1960-talet fanns ett 15-20-tal av polisen kända kvinnor med mer eller mindre omfattande prostitutionserfarenhet i Malmö. Tio år senare hade bilden förändrats radikalt. Våra beräkningar visade

att bara under åren 1973-1975 rörde det sig om ca 360 kvinnor. Hälften av dessa hade varit verksamma på en eller flera av stadens drygt 30 sexklubbar. Polisens spanings- och utredningsmaterial möjliggjorde en specialstudie av dessa, varav mer än en tredjedel var utländska medborgare, företrädesvis från de övriga nordiska länderna samt från Öst- och Sydeuropa. Människohandel var ett okänt begrepp vid denna tidpunkt. Men det som väckte störst uppseende var kvinnornas ålder. Majoriteten av kvinnorna på klubbarna var strax under eller över 20 år. I massmedia började man tala om "små flickor i prostitutionen".

Bilden som tonade fram ur undersökningsmaterialet var motsägelsefull. Vi såg något nytt, men också hur gamla mönster gick igen; det handlade om både kontinuitet och förändring. Vid en ytlig betraktelse tycktes den traditionella bilden av prostitutionen som befolkad av mer eller mindre utslagna och alkoholiserade medelålders och äldre kvinnor på samhällets dyga botten inte längre stämma. Istället kunde vi observera en framväxande, mer affärsmässigt delvis internationellt organiserad verksamhet som använde annonsering i dagspressen som kontaktyta och som erbjöd sexuella "tjänster" utförda av yngre, "fräscha" kvinnor med beteckningar som vid denna tid började bli allmänt förekommande i marknadsföringen såsom "topp-massage" och "posering".

Människorna som färdades i dessa miljöer, framför allt hallickar och klubbägare, arbetade aktivt på att framstå som seriösa entreprenörer inom en ny och expanderande gren av den moderna service- och tjänstesektorn. Denna självbild främja-

des aktivt av rådande juridisk praxis. Till exempel så utfärdade stadens polismyndighet efter viss vandelsprövning av de sökande mer än 60 tillstånd att bedriva porrklubbsverksamhet i Malmö under åren 1973-1975. I tillståndsbestämmelserna ingick dock att all prostitution i eller i anslutning till klubbens verksamhet var förbjuden, tillståndet gällde endast s.k. pornografisk föreställning (olika former av striptease). Det skulle visa sig att klubbägarna mangrant bröt mot bestämmelserna. Klubbarna var i realiteten endast lindrigt maskerade bordeller. De interiörer vi presenterade i boken stämde illa med markandsföringen. "Samlagsrummen på nästan samtliga klubbar uppvisade vid polisens razzior en mycket torftig och smutsig miljö. En säng, kanske en stol och ett bord. Inget rinnande vatten. En papperskorg full med papperstussar och använda kondomer. På en av stadens mest 'exklusiva' klubbar hade sängen bytts ut mot några 'skinnlappar' eller kuddar som lades ut på golvet vid samlag" (s. 80).

Den närmare granskningen av verksamheten som vi gjorde i boken visade att bilden av något nytt i praktiken var en chimär, det mesta var sig likt. Och Tore Winqvist hade haft rätt i sina iakttagelser. Prostitutionen hade i allt väsentligt sin grund i sociala missförhållanden. De flesta av de 160 unga kvinnor vi påträffade i polisens spaningsmaterial (en del av dem intervjuade vi själva) hade bara den mest nödtorftiga skolgång bakom sig. Inte så få hade varit intagna på barnhem eller ungdomsvårdsskolor, varifrån många hade avvikit eller efterlysts vid upprepade tillfällen. De flesta uppvisade mycket fragmentariska

erfarenheter från arbetslivet, osv. Den gamla vanliga visan alltså.

Aningslöshet

Men det officiella Sverige höll tills vidare fast vid att saker och ting *hade* förändrats. I en uppmärksammas dom i Högsta Domstolen under 1976 sänktes straffet för koppleri för en sexklubbsägare i Malmö med motiveringen att det "under senare år [...] växt fram en annan form av prostitution" med "kvinnor som av ekonomiska skäl – för att inte säga vinningslystnad – frivilligt och med klar medvetenhet om vad de ger sig in på mer eller mindre systematiskt prostituerar sig". Vidare menade man att klubbprostitutionen "bedrivs under förhållanden som i betydligt mindre mån än äldre tiders prostitution är ägnade att skapa sociala missförhållanden" (s. 130). I samma anda föreslog Sexualbrottsutredningen (SOU 1976:4) samma år att straffet för koppleri borde sänkas. Den "aggressive" sutenören som med våld och hot driver ut kvinnan i prostitution förekommer numera sällan, menade man. Istället handlar det oftare om en *gemensam* livsstil inriktad på ren lyxkonsumtion, där hallicken har en mer assisterande än pådrivande roll.

I boken var vi kritiska till detta synsätt. Vi menade att vår analys visade på något helt annat och att HD:s och Sexualbrottsutredningens synsätt präglades av aningslöshet. Och vi framhöll att både domstolen och utredningen bortsåg ifrån att de nedbrytande faktorerna i prostitutionen ligger i att man säljer sig själv, att man befinner sig i andra människors våld och att man som en

konsekvens drabbas av känslomässiga störningar och svåra sociala problem.

Men prostitutionen var också ett symptom på sociala missförhållanden på en annan, mer strukturell nivå, menade vi. Starkt influerade av samtida marxistisk alienationsteori pekade vi på hur konsumism och förtingligande av mellanmänniska relationer genomsyrar det svenska samhället samt hur den kommersiellt lönsamma distinktionen mellan sex och kärlek skapat en marknad för köpstarka konsumenter, "som genom att utnyttja de prostituerades tjänster kan fly undan en öppen diskussion om hur de vill ha sitt liv" (s. 132).

Citatet hänför sig till tanken på prostitutionen som ett svek och en undanflykt – en flykt från kärleken och den fria sexualitetens möjligheter. Detta var en diskussion som vi var mycket upptagna av under arbetet med boken, dels utifrån ett mer övergripande mellanmänniskt perspektiv, dels utifrån ett könsperspektiv. Äntligen hade vi i det svenska samhället erövrat en friare sexualsyn, vad gör vi nu med den? Hur fri kan egentligen sexualiteten vara i det kapitalistiska manssamhället? Och hur ska vi betrakta prostitutionen i ljuset av denna frihet? Tidstypiska frågor anno 1976 men med relevans också för vår egen samtid 35 år senare. Så här skrev vi på ett ställe:

Problemet är att en ny sexualsyns möjligheter att få fotfäste hänger samman med de samlevnadsrelationer som är accepterade och som dominerar i ett samhälle. I vårt samhälle dominerar äktenskapet och kärnfamiljen. Den är sexuellt monogam. En framväxande sexuell frigjordhet kommer naturligtvis i konflikt med denna livsform.

En del människor, som har råd, köper sig fria från detta dilemma genom att utnyttja de prostituerade.

Det skapar två problem eller missförhållanden: för det första förhindras eller förseenas en öppen diskussion, på båda könen villkor, om hur vi vill ha våra samlevnadsformer i det svenska samhället. En diskussion om äktenskapet och monogamin kontra en friare, kanske mer kollektiv samlevnadsform med större sexuell frihet. För det andra främjas prostitutionen. En institution som bygger på ett utsagningsförhållande i båda riktningarna, och som är ovärdig ett demokratiskt samhälle (s. 133).

Om man vill avskaffa prostitutionen, hur ska man då gå till väga? Så lyder vår slutfråga i boken, präglad av otålighet och frustration. Vi hade läst vår Inghe och i grunden var vi båda överens om att företeelsen var ovärdig inte bara ett demokratiskt samhälle i allmänhet utan ett modernt välfärdssamhälle som det svenska i synnerhet. Tore Winqvist, vår föregångare och inspirationskälla, menade att det i första hand är socialvårdens sak. I stort delade vi hans uppfattning. Men samtidigt var vi beredda att, som vi uttryckte det, "gå ett steg längre". Vi menade att man borde kriminalisera prostitutionen.

Vi framförde fyra argument för detta. I korthet: För det första råkar odiskutabelt alla som prostituerar sig för eller senare illa ut. För det andra bär prostitutionen med sig grav kriminalitet. Koppleri, misshandel, narkotikabrott och andra brott följer i kölvattnet av en hantering som präglas av kallhamrat köpsläende. För det tredje är prostitutionen ett uttryck för kommersialisering och känslomässig avtrubning, hos

både köpare och säljare, och ett hot mot en fri sexualitet. Och för det fjärde: det är först när själva "ockerhandlingen" är kriminaliserad som samhällets vårdresurser verkligen kan nå de prostituerade. Ty även om de självmant skulle vilja lägga av, tvingas de av hallickar eller uppbyggda dyra vanor av olika slag att fortsätta. En kriminalisering av prostitutionen innebär inte, menade vi, repression mot de prostituerade. Istället innebär det, att samhället systematiskt genom öppen kriminal- och socialvård försöker hjälpa dem som utan hjälp drivs mot psykisk och social utslagning.

Känns resonemangen igen? Makarna Inghes idéer om sociala insatser, inspirerade av Kinas och Sovjetunionens sociala rehabiliteringsprogram ekar i bakgrunden. Till yttermera visso ville vi också kriminalisera köparna. "Kunder är i ännu större omfattning än hallickar en förutsättning för prostitution. Om det lagtekniskt är möjligt, borde vi inte förbjuda köp av samlag?" (s. 135). Utan överdrift skulle man kunna säga att vi drygt 20 år senare blev bönhörda på den punkten. Däremot har själva handlingen att sälja sex inte kriminaliserats i Sverige. Frågan har utretts ett antal gånger sedan 1970-talet men till syvende och sist har den politiska enigheten varit stor om att detta är olämpligt (SOU 1981:71; SOU 1995: 15).

Legalism med socialpolitiska förtecken

Med dagens ögon kan man konstatera att vi hade ett stort – för att inte säga överdrivet, ja rent av naivt – förtroende för det rättsliga som instrument för social förändring.

Kanske skulle man kunna definiera vår ståndpunkt som legalism med socialpolitiska förtecken. Det handlade om att få samhällets vårdresurser att nå de utsatta och utnyttjade och då räcker det inte att vänta på att de frivilligt skulle söka upp socialvården. "Polisen räknar med att det i Malmö finns c:a 400 prostituerade. Skulle myndigheterna sitta lika handlingsförlamade om det rört sig om en annan grupp av yrkesverksamma, som systematiskt bringas i fördärvet?", skrev vi.

Idén om frivillighet under tvång har i olika former genomsyrat svensk socialpolitik och sociallagstiftning under ett helt sekel. Och gör det alltjämt, även om kritiska röster numera gör sig hörda på bredare front; just nu ser vi det extra tydligt inom det narkotikapolitiska området. Huvudmotsättningen står mellan dem som vill hålla fast vid en prohibitiv narkotikapolitik med det narkotikafria samhället som ideal och dem som förespråkar skadereduktion (Svensson 2012). Bakom de senares kritik av det nuvarande systemet ligger en övertygelse om att människor inte kan tvingas att inse sitt eget bästa, än mindre att myndigheterna självklart vet vad som faktiskt är bäst för dem.

Som sagt, det blev ingen kriminalisering av prostitutionen. Däremot fick vi möjlighet att pröva vår övertygelse om vikten av att angripa problemet med sociala insatser. Som ett resultat av uppmärksamheten kring *Svarta Affärer* beslutade socialvårdens ledning i Malmö att starta en uppsökande social verksamhet i stadens prostitutionsmiljöer. Därtill fick Stig Larsson och jag i uppdrag att utarbeta ett forskningsprogram med syfte att fördjupa våra kunskaper om det vi

nu börjat kalla *könshandeln*, dess omfattning och struktur samt dess orsaker på samhällelig och individuell nivå. Dessutom skulle forskningen utvärdera de sociala och kurativa insatserna. Sålunda startade Prostitutionsprojektet hösten 1977 (ett år efter publiceringen av *Svarta Affärer*). I denna bemärkelse kom vårt arbetssätt att visa stora likheter med den s.k. aktionsforskningen.

Uttycket aktionsforskning introducerades av socialpsykologen Kurt Lewin på 1940-talet. Han avvisade tanken på forskarens opartiskhet, istället såg han det som självklart att solidarisera sig med de utsatta och att låta forskningen i så stor utsträckning som möjligt medverka till förändring. Lewins idéer fick relativt starkt fotfäste i de nordiska länderna under 1960- och 70-talen, delvis som en reaktion mot positivismen. I Sverige fördes traditionen vidare av bl.a. Harald Swedner, som under en period var min handledare för de delvis avsmnade doktorandstudierna. I det rådande samhällsklimatet passade detta oss som hand i handsk, att både kunna forska, arbeta socialt och delta i samhällsdebatten på en och samma gång. Vi hade ju redan tagit de första stegen på den vägen i och med *Svarta Affärer*.

Under fyra år delade vi således vår tid mellan forskningen och det sociala arbetet i Prostitutionsprojektet (som landets förmodligen första "kommundoktorander"²). Unikt i sitt slag i Skandinavien, kom

---

2 Stig Larsson och jag doktorerade så småningom på var sin avhandling om prostitution i ämnet sociologi i början av 1980-talet (Larsson 1983; Månsson 1981). Vid den tidpunkten hade forskarutbildningen i det akademiska ämnet socialt arbete ännu inte inrättats i Lund.

projektet att utgöra förebild för liknande satsningar under 1970- och 80-talen i bl.a. Stockholm, Göteborg, Norrköping, Oslo, Bergen och Helsingfors. I dag finns tre s.k. prostitutionsenheter i Sverige (Stockholm, Göteborg och Malmö) som specifikt riktar sig till personer med erfarenhet av att sälja och köpa sexuella tjänster. Dessa verksamheter drivs inte i projektform utan ingår sedan länge i den kommunala socialtjänstens ordinarie verksamhet. Enheterna erbjuder råd, stöd och samtalsbehandling samt arbetar uppsökande med inriktning både mot personer som säljer och köper "sexuella tjänster".³ – Mot den bakgrunden kan man nog säga att det var ett framsynt beslut som fattades av socialvårdens ledning i Malmö i mitten av 1970-talet.

Vad blev då resultatet av projektets insatser? I det korta perspektivet var de framgångsrika om man tar fasta på hur många kvinnor som lämnade prostitutionen under de år som projektet pågick. Vid den sista stora datainsamlingen som genomfördes inom projektets ram, bedömdes att drygt 70 procent av de kvinnor (111 av 153) som då fanns kvar i Skånerregionen hade upphört med prostitutionen. Tio år senare (1991) gjordes en uppföljande registerstudie av "prostitutionsaktiviteten" bland de totalt 224 kvinnor, som hade varit föremål för projektets stöd- och hjälpinsatser under åren 1977-1981 (se Hedin & Månsson 1998, s. 20 ff). Studien visade att "återfall" inte var ovanliga. Dessutom kunde vi konstatera att dödligheten i populationen

var hög i ett tioårsperspektiv; en tiondel av kvinnorna hade avlidit, oftast var dödsorsaken missbruksrelaterad. Ljuspunkten, om man uttrycker det så, var att strax under 40 procent av kvinnorna inte hade prostituerat sig under en tioårsperiod efter projektetiden. Vi drog slutsatsen att ett av skälen till att mer än hälften av kvinnorna ändå hade fortsatt berodde åtminstone delvis på bristande kontinuitet i det sociala arbetet. Efter projekttiden (1981) låg nämligen specialinsatserna mot prostitutionen nere under några år, innan verksamheten togs upp på nytt i mitten av 1980-talet för att så småningom permanentas inom ramen för den kommunala socialtjänstens ordinarie verksamhet.

I allt väsentligt kan man säga att de empiriska erfarenheterna från Prostitutionsprojektet motbevisade vår egen tes i *Svarta Affärer* om att en kriminalisering av prostitutionen skulle utgöra en förutsättning för att kvinnor med prostitutionserfarenheter skulle ta emot erbjudanden om hjälp och stöd. Förmodligen var det precis tvärtom. Det öppna erbjudandet och den ömsesidiga dialogen var själva nyckeln, något som kunde beläggas i den studie som Ulla-Carin Hedin och jag gjorde i slutet av 1990-talet och som byggde på intervjuer med kvinnor som lämnat prostitutionen. Denna öppenhet gynnande också forskningen, redan från början. Allteftersom kvinnorna fick klart för sig vad projektet stod för, att vi lade stor vikt vid deras egna erfarenheter och berättelser, hade de lättare att lämna ifrån sig kunskap som annars troligen skulle ha förblivit dold.

---

3 Se mer om hur arbetet bedrivs och om utfallet av detta i den senaste stora utvärderingen som Svedin et al. (2012) har genomfört.

Och sedan...

Gemensamt för det mesta som hade skrivits i ämnet, både nationellt och internationellt, fram till senare delen av 1970-talet var att själva fenomenet prostitution likställdes med den prostituerade kvinnan och hennes handlingar, alltmedan mannens/köparens deltagande inte synliggjordes, än mindre betraktades som ett problem. Vi hade själva bidragit till detta i *Svarta Affärer*. Det var först på de sista sidorna som vi riktade sökarljuset mot den köpande parten i vår argumentation för en kriminalisering av köpet. Icke desto mindre hade vi under arbetets gång börjat förstå att prostitution i högsta grad är ett fenomen med minst två inblandade parter, ofta fler (bordellägare, hallickar och andra).

Det avgörande kunskapsmässiga språnget mot ett uttalat könsperspektiv i förståelsen och analysen av prostitutionen skulle komma mot slutet av 1970-talet i ett helt annat sammanhang än det vi verkade i. Utifrån den växande kvinnorörelsens kritik av Sexualbrottsutredningen och uppmärksamheten kring prostitutionen som orsakats bl.a. av *Svarta Affärer*, så tillsatte den dåvarande borgerliga regeringen år 1977 en utredning under socialdepartementet med uppdrag att kartlägga prostitutionen utifrån ett brett samhällsperspektiv.

Turerna kring utredningsarbetet blev många, långa och invecklade och hela arbetet kraschlandade i en sårig och medialt uppmärksammas konflikt mellan å ena sidan utredningens ordförande – en moderat riksdagspolitiker – och utredningens sakkunniga och sekreterare. Jag var en av

de sakkunniga som kallats till utredningen och en av dem som fick sparken (entledigad som det heter) från utredningen av dess ordförande hösten 1980. Konflikten handlade djupast sett om köns- och sexualpolitik. Dess upprinnelse och förlopp har analyserats på djupet av Hanna Olsson i en artikel i *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* (2008). Olsson var en av utredningens två ursprungliga sekreterare, hon entledigades också från sitt uppdrag.⁴

Kortfattat kan man säga att utredningen innebar ett paradigmskifte i synen på själva fenomenet. Hela arbetsprocessen var ovanlig med tanke på sammanhanget. Det var *de facto* en statlig utredning vi höll på med. Samtidigt fick våra sammanträden på kansliet i Stockholm ganska snart karaktären av forskningsseminarier. Ju mer vi, både sakkunniga och sekreterare, fördjupade oss i frågan genom intervjuer med de direkt berörda, kvinnorna och männen i prostitutionen, läste historiska texter, analyserade och diskuterade innebörderna i det vi såg och hörde, desto mer växte en bild fram av prostitutionen som det yttersta uttrycket

---

4 Efter påtryckningar på dåvarande socialministern i den borgerliga ministären, Karin Söder, släpptes sekreterarnas och de sakkunnigas rapport till offentligheten under aktivt motstånd från utredaren. Rapporten publicerades i boken Borg et al. (1981): *Prostitution. Beskrivning, analys, förslag till åtgärder* av Liber Förlag. Den statliga utredningen *Prostitutionen i Sverige. Bakgrund och åtgärder* (SOU 1981:71) kom samma år, ganska exakt ett år efter det att sakkunniga och de två första sekreterarna hade entledigats från sina uppdrag. En ny sekreterare hade anställts för att slutföra uppdraget under utredarens ledning.

för de traditionella könsrollernas sexuella innebörd. Den heterosexuella prostitutionens grundläggande idé genom tiderna hade varit att en grupp kvinnor skulle vara tillgängliga för mäns sexuella syften samtidigt som dessa kvinnor bestraffades moraliskt och blev dem som föraktades i ett mansdominerat samhälle. "Horan" som ett uttryck för den mörka sidan av männens kvinnobild var förknippad med lockelse, förakt och avsky. Detta mönster var inte svårt att se. Men framför allt så kunde vi se att kring mannen som köpare fanns inte alls motsvarande känsloladdade och självklart negativa bilder. Dels förblev han anonym, dels förklarades hans beteende med biologiska behov vars tillfredsställelse var avgörande för hans könsidentitet och sexuella bekräftelse, alltmedan kvinnan i prostitutionen förblev könet, som kunde köpas för pengar (se mer om detta i Borg et al. 1981, s. 578 ff.)

Man kan förstås säga en hel del om denna analys. I mångt och mycket är den numera både allmänt accepterad och etablerad, också på den politiska nivån i samhället. I så måtto har den varit effektiv. Enkelt uttryckt har den medfört att uppmärksamheten i prostitutionsfrågan vänts bort från säljaren för att istället riktas mot köparen. De tidigare, envisa försöken i forskningen och samhällsdebatten att finna en patologisk personlighetstyp, som predisponerar för "horans" liv i synd och omoral har lämnats åt sidan (för gott?). Och det är i denna historiska vändning som argumenten för den lag som förbjuder köp av sexuella tjänster, som infördes år 1999, tar avstamp.

Skiftet i synsätt inträffade i ljuset av

mer övergripande intresseförskjutningar i den politiska debatten och forskningen om kön och sexualitet i samhället, vilket jag tidigare berört i samband med tumultet i kölvattnet av Sexualbrottsutredningens betänkande i slutet av 1970-talet. De historiska trådarna i den utvecklingen löper tillbaka till ifrågasättandet av etablerade könsrelationer som skedde redan på 1960-talet. "Ingen kvinnlig emancipation utan en motsvarande manlig", var den utgångspunkt som den tidens debattörer stred för och som skulle få ett avgörande inflytande på utformningen av den kommande svenska jämställdhetslagstiftningen (Klinth 2002 s. 13).

I denna debatt har prostitutionsfrågan i mer än tre decennier fått tjäna som projektyta för olika ståndpunkter och motståndningar. Jag har själv deltagit i debatten och bytt ståndpunkt vid mer än ett tillfälle. Knappt tio år efter *Svarta Affärer* genomförde jag tillsammans med Anna Linders en studie om män som köper sex (*Sexualitet utan ansikte* 1984). I bokens slutkapitel frågade vi oss om köparen borde kriminaliseras. Nej, blev svaret. Tanken avslöjar en överdriven tro på lagars moralskapande betydelse, menade vi. För människor som redan innan anser att prostitution är ett icke önskvärt samhällsfenomen, kan en sådan lag förmodligen tjäna som en positiv förstärkning av den egna uppfattningen. För andra som djupast sett inte hyser denna övertygelse – vilket förmodligen är de allra flesta – kan en sådan lag, särskilt om dess tillämpning inte kan upprätthållas, uppfattas som ett uttryck för dubbelmoral. I stället för lagstiftning förespråkade vi attitydpåverkan och öppen dialog om mel-

lanmänskliga samlevnadsformer och sexualitet.

Ytterligare drygt tio år senare var jag tillbaka i en positiv syn på införandet av en lag som förbjuder köp av sex, delvis med samma argument som tidigare men också med nya, utifrån den empiriska forskning jag då bedrev. Idag är den transnationella prostitutionen den mest dramatiska aspekten av en sexindustri som i ökande utsträckning blivit en del av den globala ekonomin (Altman 2001). I mångt och mycket är denna utveckling en konsekvens av politiska förändringar på olika håll i världen. Exemplet är många; ett är det omfattande inflödet av kvinnor från de forna sovjetrepublikerna till Europas sexhandel, ett annat är strömmen av unga, kinesiska kvinnor till Taiwan efter liberaliseringen av Kinas emigrationsbestämmelser under slutet av 1990-talet; och ett tredje är prostitutionens återuppdykande på den offentliga arenan i Kuba efter "dollariseringen" av ekonomin under krisperioden i början av 1990-talet, också den en effekt av kommunismens kollaps. Utvecklingen har fortsatt på ungefär samma sätt under 2000-talet med kvinnor och män från t.ex. Rumänien, Nigeria, Brasilien och

Dominikanska Republiken som säljer sig på gatorna i Stockholm, Rom och Madrid eller på bordellerna i Amsterdam. I ljuset av denna utveckling kan man konstatera att en verklig förändring förutsätter en radikal omvärdering av männens ansvar i den heterosexuella prostitutionen.

Det är ett faktum att många män världen över arbetar aktivt, både privat och offentligt, för att förändra och utveckla manligt liv, socialt, känslomässigt och sexuellt. Å andra sidan finns det samtidigt en kanske lika stark tendens mot ett bestående av traditionella manliga mönster med påfallande inslag av objektivering av det motsatta könet. I dess kölvatten följer olika uttryck för aggressiv antifeminism och omfattande sexuellt våld riktat mot kvinnor. Sanningen är att denna tendens bekräftas och reproduceras av större delen av det kulturella maskineri, som omger vår vardag i det moderna samhället. Detta maskineri är institutionaliserat både i staten och på marknaden, inte minst inom ramarna för den globala sexindustrin som sysslar med prostitution, kvinnohandel över gränserna och andra sorters mänsklig och sexuell exploatering.

Referenser

- Altman, D. (2001): *Global sex*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Boëthius, M-P. (1976): *Skylla sig själv*. En bok om våldtäkt. Stockholm: LiberFörlag.
- Borg, A., Elwien, F., Frühling, M., Grönwall, L., Liljeström, R., Månsson, S-A., Nelin, A., Olsson, H. & Sjöberg, T. (1981): *Prostitution. Beskrivning, analys, förslag till åtgärder*. Stockholm: LiberFörlag.
- Arnberg, K. (2010): *Motsättningarnas marknad. Den pornografiska pressens kommersiella genombrott och regleringen av pornografi i*

- Sverige 1950-1980. Ak.avh. Umeå universitet: Sekel Bokförlag.
- Björklund, E. (kommande): *The Most Delicate Subject: A History of Sex Education Films in Sweden*. Ak.avh. Lund: Lunds universitet.
- Denzin, N. (1991): *Interpretative Interactionism*. London: Sage Publications.
- Goffman, E. (1961): *Asylums*. New York: Doubleday & Company, Inc.
- Hedin, U-C. & Månsson, S-A. (1998): *Vägen ut! Om kvinnors uppbrott ur prostitutionen*. Stockholm: Carlssons.
- Inghe, G. (1949): *Socialpsykologiska synpunkter på lösdrivare och prostituerade*. Stockholm: Volym 1 av Skrifter från Kriminologiska institutet.
- Inghe, G. & Inghe, M-B (1967/1970): *Den ofärdiga välfärden*. Stockholm: Tidens Förlag.
- Jonsson, G. (1938): *Soutenören som psykologisk och social typ*. Festskrift tillägnad Olof Kinberg. Stockholm: Stockholms universitet.
- Kesey, K. (1962/2005): *One Flew Over the Cuckoo's Nest*. A Novel. London: Penguin Classics.
- Klinth, R. (2002): *Göra papa med barn – den svenska pappapolitiken 1960-95*. Umeå: Borea.
- Larsson, S. (1983): *Könshandeln. Om prostituerades villkor*. Stockholm: Skeab Förlag AB.
- Olsson, H. (2008): Från manlig rättighet till lagbrott. Prostitutionsfrågan i Sverige under 30 år. *Kvinnovetenskaplig Tidskrift*, 4 (6), s. 52-73.
- Månsson, S-A. (1981): *Könshandelns främjare och profitörer. Om förhållandet mellan hallick och prostituerad*. Karlshamn: Doxa.
- Månsson, S-A. (1998): Den köpta sexualiteten. I B. Lewin (red.), *Sex i Sverige. Om sexuallivet i Sverige 1996* (s. 233-260). Stockholm: Folkhälsoinstitutet.
- Månsson, S-A. (2012): Kinsey och den moderna sexualitetsforskningens genombrott. I L. Plantin & S-A Månsson (red.). *Sexualitetsstudier* (s.29-45), Stockholm: Liber.
- Månsson, S-A. & Larsson, S. (1976): *Svarta Affärer – Utredning om vissa klubbars och näringsställens sociala betydelse och struktur*. Malmö: Malmö Socialförvaltning.
- Månsson, S-A. & Linders, A. (1984): *Sexualitet utan ansikte. Könsköparna*. Stockholm: Carlssons.
- SOU 1976:9, *Sexuella övergrepp: förslag till ny lydelse av brottsbalkens bestämmelser om sedlighetsbrott*.
- SOU 1981:71, *Prostitutionen i Sverige. Bakgrund och åtgärder*.
- SOU 1995:15, *Könshandeln. Betänkande av 1993 års Prostitutionsutredning*.
- Svedin, C.G., Jonsson, L., Kjellgren, C., Priebe, G. & Åkerman, I. (2012): *Prostitution i Sverige. Huvudrapport*. Linköping: Linköpings universitet.
- Svensson, B. (2012): *Narkotikapolitik och narkotikadebatt*. Lund: Studentlitteratur.
- Winqvist, T. (1972): *Bordeller i Sverige?* NoK Debatt, Stockholm: Natur och kultur.